

70015

Kap. 174

MAKSIM GORKIJ

P2
T74

03913

9-CU

JANVAR

■ ■ ■

Проверено 1963 г.

Проверено
1949 г.

Bitev dynjanь proletarlarь birigigiz!

Maksim Gorkij.

9-сн

JANVAR

Qaracaj tilge ajlandьrqaп

Loq. Avazalьlanь.

Издание Областного Карацеевского Национального Издательства.

Республиканская библиотека

им. Н. К. КРУПСКОЙ

Исполнено по заказу ВШК Н.

КИСЛОВОДСК

Типография Кар. Нациздата.

1929 г.

P2

Г 71

У СОВЕТСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА

Терокруг, райлито № 82.
Кисловодск, Типография Кар. Нациздата
Зак. № 1260 – 2000 29 г.

...Basından xalq, saz betleri vəl voqlanan tenizni toqlunların esge tüşyre edi. Kesi da allına aqlın sarqa edi.

Adamlava kesleri-keslerine seirsini, etgen işlerine iynanmajaraq ne etgenligibizdi dev bir-irine qaraj edile. Sifatlar xallar vuzulub, kózleri çıltraj edi sözleri da davurdan aldıra edi.

Kerti kóleri vəl naqlrdasız:

— Kecinirge qaruv qalmaqand, ma varqlanlar munu ucundy dej edile...

— Sıltavsuz xalq-qlmıdamaz...

— „Ol“ munu aqlamazm? dev ajta edile.

Varısından eseda „an“ bek saqlna edile. „Ol“, igi, aqlm adam, varısından da aqlar... dev bir-birin iynandıra edile.

Alaja alar an sıfatlaqlan sözleri vojavsuz edi. „Andan“ kerti kóleri vəl bir zamandada oqlaşmaqan kore-em, „olda“ çaqlaqlan insandı dev murat etmej edile, tav „ol“ ne zat volqlan, ne etallıqlan aqlajalmaj edile. Bygyna „ol“ kerek voldu, varıda an bilirge aqladıla, alaja kerti „an“ ne zat volqlan bilmej edile: syjme-genlej „an“ bir ullu zat etiv aqlıqlarına keltire edile. Muratlar ullu edi, keslerine daqlanada ullunu izlej edile.

Bir-birde xalqln arasında:

— Qarnaqla! kesi-kesigizni aldamaqlız... dev xnl taqla saqla edile.

Alava keslerin aldatınaj madarlar volmad, qorqlunan, ne eterigin bilmegen xalqln daurundan, xnl taqla eşilmej edi.

— Biz asql izlejbiz...

— Qarnaş sen, daur etme...

— Nekerekლის ol biledi...

Xalq işin begitalmaj oramlada sajqaləv, bir-birine ura edi, qaum-qaum volub qalabaləq ete edi. Qara xalq davlaşa, ojlaşa yjleni qavərqalarəna tyrtyle edi, daqəda ajlanəv oramaqa qujula edi—xalqda bir belgisiz akkyl-lyq eslene edi. Barəna kerekli, alanə etgen muratlarənda çolun çarətyrəq, varənda bir aqylə çəjarəq bir „ijnanmaqləqnə“ çutlanəv saqlaj edile.

Ijnanmataqləqlarən çaştyrəqa kyreşe edile, alaj bolsada çaşyralmadyla. Xalqda kəv quvqunluq, raxatsyz-lyq eslene edi, şyqərtə, şəvərtəda qadaləv tənəlj edile. Seskekleniv, neni eseda izlegenca aləqa qaraj vara edile. Keslerini kyçlerine volmasa „patcax“ nə voluşluquna ijnanmaqaqan adamlanə səzleri „anə“ voluşluquna ijnanəv qaruvlarən şnarəqa syjgenleni qorquta edi, çyreklerin çara edi.

Alaja bir oramdan—bir oramaqa qujula, adam qoşula, xalq kəv voldu, əsdy, bu əsmeklik xalqnə kəlyn igi etdi, qul xalqnə xukumatdan kerekლის tilerge erkinligi voləqanə bildirdi.

— Aman, igi volsaqda bizda adamvəz...

— „Ol“aqlar—biz tilerbiz...

— Aqlarəqa vorcudu!.. viza bunt etmejbiz...

— Daqəda, atavəz Gaponda...

— Qarnasla! erknilikni tilemejle...

— Ax, allax!...

— Da, savə vol alan!...

— Ol şajtanə arə qəsta!...

— Gapon atavəz igi biledi...

Bir uzun kişi, qara paltonunuda imbaşında sarı çamavı və „tumba“*) usynə minib, bərkyn də qalına alıv taz vaş və, kəzleri çana qızv, vajramlav sələşə edi. Sələşgeni də „an“ haqından edi.

Alaja an sözlerinden alında kesi-kesin etdirgenca kəryne edi, xalqqa çuqub qozqarca, bir seirlik iş etdirirca çuq eşilmej edi. Bu adam, bir zat vada bir seirliyi bolmaqan „an“ xalın xalqnə esinə salırqa syjyv kesi—kesin qbjnaqanca kəryne edi. „Ol“ xar zamanda, kesi ömyryndə adamdan uzaq edi, bu saqatdava „ol“ kerek boldu—vygyna anda adam ışand,

Xalq bu adamnıñ sözyne igi tınylad—bu adamnıñ sözləri xalqnə muratına çaraşa edida, xalqda an ınylad. Tav „an“ tavruxluq kycu „kesini“ xalına çaraşmasada—allaj kyc anda volmasada, varışda bir kycny volqanına, volmaj madarında volmaqanına iynanv edile. Ol ullu kycny çenil tavarqava kerek edi—arator ol kycny suratlada, tavruxlada xar kimgə belgili bolqan çanlı zatqa ajlandırđ, tavruxlad,

Aratornu acıq, tauşlu sözləri—„an“ qolunda vlast bolqanın, tınc, tyz adam bolqanın kerekli kyndeda xalqnə atası bolqanın da acıq suratlad.

Iynanmaqlıq xalqnə qucaqlad, xalq da iynand, bu iynanmaqlıq xalqnə çanlandırđ—qozqad, endi xalqdan quvqunluq, akkylıq, tajd... Xalq, ertdeden murat etiliniñ turqan xalqa kirirge aşqđ, alav aqylar, sanlar da bir bolqanca bir-birine qışla edile, inbaşlar bir-birine asrı vək qışloqandan muratlarına çyreklerin qızdırđ edi.

*) Tumba—bir tyrlı şındık. Korr. A. Q.

...Bir uzun kişi qata paltonunuda imbaşında sarı çamavı bla tumbanı ysy-
ne minib berkyñ da qoluna alba taz baş bla seleşib başlağ...

— Taz baş kişi—bizge qъзыl vajraqla kerek tyjldyle dev qъсыrdь. Ol bөrkyn bulqaj, xalqнь allыnda başьda ыltьraj bara edi.

— Biz atavyzqa varavyz!...

— Alajdь, Alajdь...

— Ana ijnanavyz!...

— Mudax etdirmez!...

— Qъзыl tysyn—bizni qanьvyzнь tysynydy dev xalqнь icinden bir acь tauş сыqды.

— Xalqнь kesini kycy bolmasa, xalqнь başьna voş eterik kyc çoqdu!

Xalqнь kely igirek bolqanьnda bulaj ajtьv qъсыrdь:

— Kerek tyldy!...

— „Ol“ aңьlarьqды!...

— Ma adam, ax seni!...

— Işni alajqa ыetdirsele!...

— Buntcu şajtanla!...

— Gapon ata—qacь bla—ola vajraqь bla!...

— Başьыьq eterge alqan ыaşды.

— Biz ыaraşuvluq bla izlejviz.

Az ijnananla xalqнь arasynda bara edile, keslerida quvqunlav bulaj ajtьv qъсыra edile:

— Qыстаqьz aнь vajraqь bla. Endi cajqalmaj aloqa ыeñil ыыьldadyla. Xar atlamdan vrikemeklikleri, kesleri—keslerin aldamaqlыqlarь teren vola edi. Xalq „aнь“ igi, aşьь adamdь dev kөllerine keltirmeklikleri—savij zaman-da tavruxlada eştilgen devleni eske тыşырды, bu sebevden xalqqa kycy da ullu көryнды...

Qajсь—eseda bulaj ajtьv qъсыrdь:

— „Ol“ bizni syedi!...

İşeksiz xalq çyrekleri bla „ol“ xalqnъ syjgenine ijna edile. Kəbysy da quvanъv, əlgenden—tirilgen çarъm allaxdan tatuvlana edile. Xalq oramdan, suv çaqada Troiskij degen kəpurny qulaqъna qujulqanъnda, xalqnъ alъna vuruv voluv turqan saldatlanъ qъnъr tizginin kərdy. Bu çuqa vuruvçuqa xalqnъ kəlyne kelmedi. Saldatlada adamnъ qorqutur zat çoq edi, ala suuqsuraqan ajaqlarъn çыльtъrqa ərge-əрге sekire edile. Qollarъn silke edile, bir-birin tyrte edile. Adamlarъnda suvnu arъ çanъnda bir qaraldъm yjny kərdyle—„ol“ anda alanъ saqlaj edi, „kesi“ da yjny iesi edi. Ajhaj da namъsъ, sъjъ volqan, tъnc, oqurlu, xalqnъ da syjycvy „ol“, kesini kereklisinden „anъ“ bla çaraşuv xalda səleşirge syjygen xalqnъ „aңa“ çivermegiz dev saldatlaqa vujuralmaqandъ.

Alaj volqanlъqqa xalqnъ aslamъnъ vetinde bir akъylъq kəryndy, aldaqъ adamlada aqrъn atladъla. Bir qaumlarъ ызlarъna—artxa tartdъla, bir çartъlarъda bir çanъna çalladъla, saldatladan xaparlarъ volmasada, alar ycyn qajqъrmaqanca bir-birlerine kəgyzyrge kyreşе edile. Bir qaumlarъ da salpъlanъv, raxatlanъv qalanъ vaşъnda çыltъrav turqan altъn məlek suratxa qaraj edile. Qajsъ eseda çazyqsъnaraq bulaj ajtdъ:

— Saldatla suvuqdula!...

— N—da—a

— Ərge syeliv turuqava kerekdi!...

— Saldatlanъva—mizam ycyn tutadъla.

— Qarnaşla! Raxat!... Tyz, tur!...

— Bar, var!...

— Ura, saldatla!—dev kim eseda qъsъrdъ.

...Ofiser inbaşında sagъ başlyorъ bla ulla vьsaođьn qьnyndan cьoqarъv
xalqqa ajlapъv qьcъrdь...

— Kim? saldatlamь?

— Saldatla tyjyl,—anda...

Ol qolun qajrь—eseda uzaqqa silkdi.

— Etdirgen tamadadь... Aha? mena ajtxanemda!

— Bu entda belgili tyjyldy...

— Ne ycyn varqanьbьznь biliv ierikdile.

Qavqa ullu boldu. Xьnь tauşla eşitile edile, xlikke tauşlada cьqa edile. Tyz aqyl şaşdь, bu sylxьr buruvnu, ne zat volqanьnda bilmej toxdadь. Adamla ne eteriklerin bilmej raxatsьz vola edile, suv çaqadan da acь suvuq ura edi. Synyleni uclarь da qьmydamaj ьltьraj edile.

Bir-birine qьsxa-qьsxa çavav ete, artдан kelgen xalqada çol qoja, xalq alqa tevdi. Qol çavluqlarь bla varqanla bir çanьna buruluv xalqqa şındile. Alaja varьsьda alda varqanla: erkişile, tişiruvla, avadan çaşla aq—qol çavluqlarь bla qol bulqaj edile. Cal saqalь bla bir kelbetli kişi:

— Ne atuvdu ol? Ne ycyn? dev qьcьrdь. Ala çanьz көpyрге mine edile...—tyz vuz bla varьqьz...

Eslemegenlej çyyldev, sьbьrtxь tauş xalqqa tijdi. Osaqtadan tauşla varьsьda vuzladьla. Xalq alqa aqrьn qьmydadь.

— Oqsuzlamь... dev—tnnakь bir tauş çьqdь.

Alaj volqanьbьqçava, anda—mьnda ьnьsxaqan tauşla cьqa edile. Xalqнь ajaq tyvynde adam mьlykla çata edile, bir qatьn qollarь bla көkyregin tutuv, ullu axьsньv kesi taва ajlanan synyle taва qьzv atlav ketdi.

Entda bir qaum adam anь ьzьndan quuldula.

Entda çanьdan, birden atьlqan uşkoklanь kysly tauşlarь cьqdь. Qana buruvnu qatьnda turqanla, qanalannь

qaltırmaqanların eşitdlile. Bir oqa, vuruv qanarı uzununa kiriv ketdida adamları vetine çonurcaları cacadı. Adamlar ekev-ekev, yavaş-yavaş edile, qarınların tutuv çerge cögelej edile, asxaj-asxaj qarın eseda qaca edile, çuyjalmaqanlar qarda sırkele edile, qar da, qızıl qan tamqala vıla vojaladı. Qızıl qan tamqala qarda kennerede edile, tytytlej edile... Xalqın közyn keslerine çandırda edile...

Xalq ızın qıymıdın, közny qızın aqarın simsirej edile, çyzle vıla adamları qaltıratırca eslemegenlej uluqan tıtlı da cıqdı. Bu uluvlar: qızılqın, sıytın dert çetdirmeklikni san acsın anıladı edile.

Başların enişge tutuv, adamlar, qaum-qaum voluv öykleni, çaraları alırdı cıvıldı. Çaralar çumduvuların tutuv qızında edile, vetleri tyrleniv edi, gözleride alınan adamın gözleride çana edi. Ucu, qızın volmaqan, xalqın tyvu vıla sıbiriv keterca qızılqın da çeq edi. Çyrekleni vızlatqan, sanların qaltıratxan, közleni kenine acdırın qarqı sinen qana, vojalqan vetlege, qollaqa, kiyimlege, çatın turqan öyklege, savların rahatlandırdın qaratxan qızılqın var edi. Xalq ulla qozqaldı, qaruvlar çetmegen zat vıladı, xırşılamaı edile, kesleri da ne eteriklerin bilmej gözleri cıraq vara edi, qaşların, başların tytyv sanların tartılqan, adamca çumduvuların qatı qızın, acı seleşe edile. Alajı xalqda bir seirlik var edi: köv volmaj, ala tolu muratların vıla vara edile, allarında muratlarında acıq köre edile, patcaxın tavrıxlıq ılluluqu allarında köryne edi, xalq „ana“ kesleri salqan arıvluq vıla tatıvlana edile. Xar kereklibiznida totlurur dev ıjnana edile. Alaj murat etseleda, eki kere ıkkok atılmaqılqın, qan tögylmeklik, çaraların ızınxamaqlıqların, sojaların çatxan öyle xalqın andan arı varın çolun tyvsyz

etdi, xalq qaruvşuz boldu, çyregida qavıñdan cıqıdı. Alar kesleri yzalmazlıq bir zat bla vajlanınca çovvı çıjılvı bir çerni tevlej edile, bir qaumlar ıñılav çaralavı, ölykleni taşj edile, bir qaumlar da tışde kəynenca alav işlerine qaraj edile. Aslamda saldatlaqa ajvı etiv, amanla ajtv qıçıra edile, tarıqa edile, bərklerin alv qol bulıqaj edile, neni eseda palax ıla qorquta edile...

Salatlada sautlar ıñ ajaqlar ına çıberiv betleri temir kivi k qatv simsiregen edile.

Isterija*) dan avruqınca biri ıllu qıçırdı.

— Çanılvışdı! çanılvışdı, qarnaşla!... Başqalalla dev, murat etgendile... İnanmaqız!... Barıqız, qarnaşla!... añlatırıqa kerekdi!... Ah, allax... bu ne zatdı?

— Çapon izmennikdi (sözün vuzuvı) dev fanarqa mine bir çetken çaçıq qıçırdı.

— Kəremisiz qarnaşla, sizge qalaj tyvej dile?

— Toxda... bu çanılvışdı... alaj qalaj boladı, sen añla! Sen adam tyjımyse?

— Siz adamlar tyjılsız, siz—qojlasız, syryv kivi siz, ma! qalaj sizni...

— Çıber... Çalla...

— Çol ver çaralıqa!...

Eki işçi ıla bir qatv, bir uzun, arıq adamıqa volışdula, ol adam qarıqa volalvı edi, paltonunu çenlerindenda qan qıjula edi. Añ beti kəgeriv bytynda çuqa boldu, mor erinleri qaruvşuz qımyldaj bulaj ajtv şıvırdadı:

— Men çıbermezle dev ajtxanem! Alar „añ“... alar qal xalq, nedi...

*) Bir tırlı avruv.

— Çaşla... Atlъ asker!

— Q a c!...

Saldat tizgin qaltъraj qabaq eşik kibik eki acыdъ, atlada pьrx—cыrx ete, tebsej atlъ—asker keldi. Ofiserni tauşu cыqqanыnda atlылаыь vaşlarыndan çyuldej ullu vcaqla varъsьda bir çanыna cыqдыла. Xalq çajqala, ne eterin bilmej, inanmajaraq saqlaj edi.

Xar bir tyrly tauş toxdadъ.

— Ma-arş!—dev bir acъ tauş cыqды.

Betlerine şajtan çel urqanca, xar kim bir-brin tyrte, çaralылаыь da qojuv, ölykleni da ysleri vla sekire qacдыла. Atlанъ ajaq tauşlarъ çetdi, saldatlanъ atlarъ çaralылаыь, ölykleni, çыqыdланланыь ysleri vla sekire edile, volat vьcaqla çыltъrav adam syeklege tijiv çyuldegen tauşlarъ kele edi. Tyjylgenleni, tyjylgen tauşlarъ virge poşuluv uzun ыньсхаqan tauş cыqды...

— A-a-a!...

Saldatla vьcaqlаныь көkge cыqарыь, sora adamланыь vaşlarына alaj ie edile, urqallaj kesleri da bir çallарына çata edile. Alanъ vetleri asrъ bek qьzarqandan pьзыl көmyrca көryne edi. Atlada vaşlarыn көtyre tişlerin acыь kişinej edile...

Xalqnъ oramlaqа quvdula... Atlанъ ajaq tauşu toxdaqanlaj, soluj-soluj, vir-birlerine qaraj, көzlerida cыqарqа çetiv adamla da toxdadыла. Bir qaum adamныь vetinde ters adamныь ыşarmaqлыqь көryndy, qajsъ eseda kylym-syrev qъcыrdъ;

— Da qacдында men!...

— Мындана—qacarsa! dev çavav etdile. Eslemegen-

lej төрт җаныңдан сеирсинмеклик, қорқмаqlық, җанымаqlық... сөзле җықдла.

- Bu ne zıtdı parnaşla, a?
- Tyz dınlile! bygyn qyrlıvdu.
- Ne ysyn?
- Ma saңa vlast!
- Kesedile, a? Atla bla tevletedile...

Ne eteriklerin bilmej, bir җerni tevlejedile, ananı сьdamazlyқ, qyjnlyқdan bir-birine tarьta edile. Сась-льв da ketalmaj, ne eteriklerin da bilmej bu ulla qyjnlyқdan qutulurqa madar izlegınca bir-birlerine qьsyla edile, bir җuq bilirmek dev bir-birine qaraj edile, qaramaqlыqlarыңdan ese seirsinmекlikleri ulla edi, neni eseda saqla-qanca seskekleniv төрт җанларына qaraj edile.

Bir җағ qaşьqımaj qьsьra edi:

— Ej! җаралыаь ьзыңдан! Keligiz, җаралыаь та-şьrqa!...

Barьsьda җанлаьь suv тава савдыла. Alanьva allarьна, sanlarь ketgen саqatлыла, җаралыла—qarьqa vojalьь, qan җuqu volıv, syrkele-syrkele kele edile. Alanь qollarьна альв elte edile, җolda tyvegen arьвасылаь toxtatьь adamlarьн qьstav, qarıvsuzlaьь salьь qajrь—eseda elte edile. Barьsьda җаралылаqa җарарqa kyreşdile, qaşlarьн, vaşlarьн tyjyv ulla mudax volıv toxdadyла.

Ala avruqanlaqa көzleri bla cegerikca qaraj edile, keslerine җetgen qyjnlyқqa da teren җавав izlej edile... Bu qyjnlyқ, көv volmaj murat etilgen patcaхь ulla kycyn, aşхьлырьнь, vereketini, сьqqan cerin җавдь. Alaj volqanlyқqa bu kycyny vuzulqanьн, avzu bla bek az ajta

edi. Patcaxnъ bir zatqada çaramazlıqъна iъnanmaqlыq bek qъyn edi, buva em ullu muratların çoq etineklik edi.

Taz baş kişi paltonunu sarъ çamavlarъ vla vara edi, anъ mutxuz başъ endi qъзыl qan vla vojalъvдъ, anъ im-başlarъ tyşuv, başъda enişge salыnvдъ. ajaqlarъda tersine vara edi. Burıma başъ, keң imbaşъ bir çaş vla bir aman —bet qatъn taz başqa voluşa edile.

— Toxta, Mihajl... endiva neteik? dev çaralъ murul-dadъ. Bujruqsuz xalqqa atmaqlыq... volmaz... Bu zat vo-luqqa kerek tyjyldy, Mihajl...

— A—bolduda!—dev bir tavuş cъqдъ.

— Atдыlada... kesdileda... dedi bir mъдах qatъn.

— Bujruq verilgeniva bu zatxa bek acъqдъ, Mi-hajlo...

— Da bolduda!—dev çaş camlanъv qъcъrdъ—

A seni muratъna—seni vla sёleşirikdile devmi edi? stakan vla caqыр keltirlikdile dev tura volurenъ?

— Toxta, Mihajlo...

Caralъ toxtav, sъrtъn yъny qavъrqasъna tiriv, vlaj aj-tъv birda ajamaj qъcъrdъ:

— Tyz dinlile!... Bizni ne ycyn ɵltyredile?

— Ne zakon vla? Kimni bujruqu vla?

Adamla anъ qatъ vla başlarъn enişge tutuv oza edile.

Bir başxa çerde, buгuv myjysynde көv adam cъjыlv tura edida, alanъ aralarъnda kim eseda çenil-çenil хьгьl-daj bulaj ajtъv bir acъ qъcъrdъ:

— Gapon tynene ministirge barqandъ, ol ne vollu-qun varъnda bilgendi, alaj bolqan zamandava—ol vizni aldaqandъ,—ol vizni ɵlymge eltgendi.

— Anava ne pajda var edi?

— A men—bileme?

Bizge bulaj nek etdile? deñ xalq ullu qozoqaldı. Xar kim bu işni bulaj nek bolğanıñ bilirge bek qatı kyreşe edile. Bu palaxxa qaloğan sevevlerinden, alanı patcax ke-reklilerine, çarlıbıqlarına çarar deñ iñnanmaqlıq tas bola edi.

Osal kijimleri bla bir oqurlu semiz qatın, qan—çu-çu bolğan sol qolun oñ qolu bla tutuv oramnı ortasın-da çylaj-çylaj vara edi, kesida bulaj ajta edi:

— Masaqat etdile... qalaj işlerikme? savjlerime ne aşı-tajım? Kimgе taraqlıjım? Tyz dinlile! patcax xalqnı çavu ese xalqnı qoruruqla qajdadıla?

Анı таушлу асық sorvları xalqnı qozqadıла, qal-tyratdıла. Аңа төрт çaпıңдан savdıла, toxtataraq etiv, көl-leri bla sözlerine тыңладыла.

— Alaj ese xalqqa zakon çorqudu?

Bir qaumaları axsyндыла. Bir qaumları da aqrın amanla ajtdыла. Qajdan eseda bulaj bir асы тауш сықды.

— Ullu voluşluq aldım çasımy ajaqın сындырдыла...

— Petruханı—öltyrdyle!...

Xalqda qьсырқ—хахажнı көvylgy—keslerin qoru-maqlıqqa, qan almaqlıqqa xalqnı yjatды. Saz—vetlede, bir zatxa aqıl tavxanca bir işan көryndy.

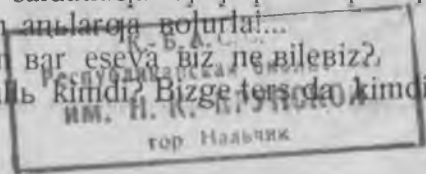
— Çönelrle! Biz qalaj—alaj bolsada şaxarqa varajıq... bir zat eterge volubuz... Aqrın-aqrın varajıq!

— Öltyryrle...

— Çyrygyz saldatlaqqa ajtajıq... xalqnı qьрыqqa za-kon bolmaqanıñ anı-larqa volurıai...

— A, zakon var esevä biz ne bileviz?

— Bizni çalı kimdi? Bizge ters da kimdi?

...Qan—çuqu sol qolun oñ qolu bla tutub çılaı edı.

Xalq işini qalaj volqanyn aqryn aňladь. Çaşla az-az qaum-qaum volub cасыldьla, çañdan suv çaqqa ketdile. Barьsьda caralyanь, ɵlykleni taşьj edile, çaralya ьньсхaj edile, сьль qan da ijis ete edi.

— Zimunlanь lakubnu—tyz maňlajьna...

— Allax razь volsun, atavьz---patcaxxa!...

— Da—a... tybedi!...

Bir qaum aman sɵz da сьqdь. Onbeş minut mьn-dan ałqa, bu sɵzleni tav biri ycyn adam dukkullar edile.

Bir kitce qьzсьq cавьв varьna qьсьгьв sora edi:

— Anamь kɵrmedigizmi?

Adamla çuq ajtmaj ana qarav çol qojdula.

Bir kesek turqandan sora, uvalqan qolu ьla bir qatьn qьсьrdь:

— Mьndama, mьndama men...

Oram voş boldu. Çaşla bytynda qьzuv ketdile. Qartlada salpylanьv, aşьqmaј, ekev-ycɵv çaşlanь ьzьndan maňlaj tyvunden qaraj, qajrь eseda ketdile. Aralarьnda biri murat etgenni biri bile edi. Az sɵleşe edile...

Çañza kesini qьzqanyn ьjalmaqan brevlen bir-birde bulaj ajta edi:

— Da, xalqнь tyrtдyle?...

— Murdar malqunla!...

ɵlgenleni bek çazьqsьna edile, ɵlgenle ɵlyv qora-qanca, patcaxxa iјnanmaqlьqlarь, syjmeklikleri da qoradь. Xalqнь çarьlqan çyregin bytynda bek çarmaz ycyn, adam-lanь qulaqlarьna сьqanaq volub cансьlqan „anь“ atьn sa-qьnmaј edile...

...Patcaxнь turqan yјyny tɵgeregин asker qurşalav edi. Qalanь ploşşatxa ajlanан terezelerini tyvynde atь as-

ker saqlaj edi. Atlanь terlegen ijsleri, mulxarlarьnь ijsi qalanь qurşaladь, ullu vьsaqlanь, şporlanь, kamandanь tavşuda eştile edi.

Çyrekleri çarьlьv qьzqan xalq, saldatlanь төgeregин basdь. Ala eslev, raxat, maqanalь, çanь muratlarь vla sөleşe edile. Askerni bir çanь yjny qavьrқasьna qьsьlьv, bir çanь da vacxanь temir buruvna qьsьlьv qalaqa var-qan çolnu begitgen edile. Sansьz qara xalq, betden-bet-ge saldatlaqa çvuqlaşdьla.

— Сасьlьqьz, gospoda!—dev feldfevel çarьm tauşu vla qьsьrdь, kesida qolundan çuq kelmegelej raxatsьz көzlerin çavarqa kyreşe edi. Qollarь imbaşlarь vla xalq-nь saldatladan artxa tyrte edi, adam betine qaramazqa kyreşe edi.

— Bizni ne ycyn çibermejsiz? ana dev sordula,

— Qajrь?

— Patcaxxa!

Feldfevel az savьr volub, kesi kesin mudaxlandьrьv bulaj ajtьv qьsьrdь:

— Da men sizge ajtamada—„ol“ çoqdu!

— Patcaximь çoqdu?

— Xь, da çoqdu dev sizge ajtьlқandь, ketigiz!

— Patcax virda coqmudu?—xilikke etgenca kim eseda qaçьqımaj sora edi.

Feldfevel qolun da көtyre:

— Allaj sөzlege saq vol!

Entda bir kere aңьlatdь:

— „Ol“ şaxarda çoqdu.

— Öldymy!...

— Öltырдыgьzmy siz anь şajtanla!

- Siz xalqнь ɵltyryrge muratнь etgensiz?
- Xalqнь—qralmazsiz!... Ol kɵvke  eter...
- Siz patcaхнь ɵltyrдыgыз... aылаjмьсьз?
- Ket! daur etme, sɵle ime!
- Oqaj aldajsa!... Men sɵle irikme!...

Bir ba xa  erde, bir  iti saqal qartcыq  yregi bla saldatlaq a sɵle e edi:

— Siz adamlasьz, bizda alajььz! Siz busaqatda  inel-
ledesiz, tamblava qavdalladasьz. I lgerge, a aro a kerekdi.
I  volmasa—a  da volmaz. Bizge kelgen kyn,  a la! Siz-
geda kellikdi... Ol zamanda sizni da ataro a kerek volluq-
mudu? ɵltyryrge ac volubmu cavasьz, a?

Saldatla suuq boldula. Bir ajaqlarьndan birisi ajaqlarьna kɵce edile, tavanlarьn  erge ura edile, sautlarьn bir qollarьndan bir qollarьna ata, qulaqlarьn uva edile, kɵzlerin arь-beri qarata quro aq erinlerin  av- uv etdire edile. Svuvdan kɵgergen betle mьdaxlanьvne eteriklerin bilmej edile, xalq vetine qarajalmaj kɵzlerin qa a edile, saldatladan bir qavmu neni eseda marlaqanca, kɵzlerin qьsaraq, ti lerin qatь qьсьv, alanь svuvda tutxan xalq a acuvlarьn kyceden tьjoqanca kɵryne edi. Saldatla erikken edile, ɵre tura arьqan edile,  yrekleri da vek qьjnala edi.

Xalq kɵkyregin alanь kɵkyreklerine tiredi, artdan basьnan xalq saldatlanь da tyрте edi.

— Aqrьn!—dev bir adam aqrьn ajtdь.

Bir qaumlarьda saldatlanь qollarьndan tutub, qьзьv ala a ne eseda—ajta edile, saldatla kɵzlerin qьsa tьnyla-

...Bir başxa çerde, çiti saqal qartcbq çyregi bla saldatlaqça
seleşe edi...

дыла, не усын ете еседа еринлерин да суйре едиле. Зык-кыб бөркү вля авадан çащыққа бир салдат:

— Tijme sautxa! dedi. Olda saldatnъ көkyregine тыртыв айтды:

— Sen saldatса, адам өлтырвыцы тyлсе...

— Seni Rossijanъ qorurqa сақырландыла... endiva халqnъ atдырадыла... Аңыла! Ма бу халқ Rossijady!

— Biz atmajbyz!—деу olda çавав etdi.

— Qara—ma Rossija, orus халқ! Ol kesini patcaxып көyрге syedi...

Kim eseda bulaj айтыв—qъсыгыв sözny бөldy:

— Syjmejdi!

— Халқ kesini көreklişinden, patcax вля сөleşirge syjmeklikde не amanлық vardy?

— Da айт, не?

Saldat—men билмейме dedi,—tykyre-tykyre аны хон-şusu qoşdu:

— Bizni сөleşirge erkinligibiz çoqdu...

Мыдах volub ахсыпыв көzlerin çiberdi.

Bir saldatcъq kesini allyндақырqa bulaj айтыв çumu-şaq sordu:

— Çerli! Rjazanъ volumusa?

— Pskovluma... Ne kerekdi?

— Da... Men rjazanlyна...

Ullu-ullu ыsara, suuqsurav çavorunларын qaқыды.

Suv çajqalыv—suv çaqada taşлаqа urqanса, халқ çajqalыv saldatлаqа келив-келив ура еди. Халқдан азысь вляжда не саqlаqанларын, не etgenлерин кyc анылај еди. Алаң асық бир muratларь çоq еди. Алаја çанларьна tijgen-leri усын век ullu мыдахланыв едиле, век acuvланыв

edile, aslamьсьнь da muratь—qanlarьn alьrqa edi, alanь oramda tutqanda bu muratlarь edida—acuvlarьn teger çer tavmaj edile... Xalq saldatlaqa acuvlanmaj edi, saldatlava xariv bir тынс zatla edile, nasьvsьzla qaltьrav tişlerin qaqa tura edile.

— Ertдем bla төрт saqatdan veri өre turoqallaj tura-вьз, ма çazьqlьq! dej edile.

— Çat da өl...

— Ketermegiz, a? Bizda kazarmaqa—сьль çerге ва-гьrek...

— Gej! Ne zamandь?

Eki saqatqa çvuq voqan edi.

Feldfevel—siz nege qьjnalasьz? ne saqlajsьz? dej edi. Ань inanьnlь sözleri xalqnь basdь. Ань воş sözleri bir teren maqana tuta edile.

— Siz saqlar zat çoqdu!... Çanьz asker sizni ycyn inçiliv turadь...

Başьqь bla bir çaş adam:

— Bizni atarьqmьсьz?—dev sordu.

Feldfevel bir az тыңлав raxat çavav etdi.

— Bujursala—atarььz! dev.

Munu bulaj ajtxanьn xalq xlikke etdile, kyldyle, amanla ajtdьla.

Bir uzun sarь kişi:

— Ne ycyn? Ne ycyn?—dev sordu.

Feldfevel daqьda:

— Tamadanь sөzyne тыңламajsьz dev anьlatdь.

Saldatla xalqnь sөzyne тыңлав mьdaxlanьv көzlerin qaqa edile. Aladan biri:

— Endi bir issi zat kerek edi!—dedi.

— Meni qanымъ syemise— dev bir acuvlanan tauş sordu.

— Men çallъ tyjylme!—dedi.

Xalqнь көzy, saldatlanъ uzun tizginlerine bir zat es- lerge syjgenca, ucuzlav çirgengenca qaraj edi. Xalqнь aslamъ saldatlanъ keslerine buruqqa, kazarmada qьsьl- qan çyrekleni, kaznanъ oquvu bla vuzulqan başlanъ qoz- qarqqa kyreşgenca көryne edi. Keslerin çьlьtyrqa volmasa başxa qajqьlarъ volmaqan saldatlaqqa, xalq kesin ьşьv ne qadar kyreşseda, kesini aqььна сьjalmađь.

Xalqda daur ulla volub sözle vytynda acьq cьqđьla.

— Saldatla! Siz kimsiz? siz orus xalqнь balalarьsьz!— dev ulla saqallъ, keң çavorunlu bir kişi sөleşe edi. Xalq çarlьdь—unutulubdu, anъ qoruqan adam çoqdu, işsizdi, өtmeksizdi. Ma xalq vygyn patcaxdan voluşluq tilej kel- gendi, patcaxa xalqнь atđьradь, qьrdьradь, saldatla! Xalq—ataqьzđь, qarnaşьqьzđь—çaңыз kesi ycyn kyreş- mejdi, sizni ycyn da kyreşedi. Sizni xalqqa çav etedile, qarnaşlarьqьzнь, atalarьqьzнь өltyryrge tyrtedile. Ojlaşь- qьz! Kesigizge çavluq etmegiz, kesi—kesigizge savxa- ньqьzнь aңьlamajmьsьz?

Bu adamнь kerti sözleri, qaramъ xalqнь qozqadь. Saldatla bu adamнь vetine qarajalmaj көzlerin enişge çiberiv igi tьңbladьla, bir qaumlarъ da başlarьn sajqaj ax- sьndьla, çartьlarъ da qaşlarьn tyjyv arъ—beri qaradьla. Qajsь eseda:

— Arlaqqa tur—ofiser eşitedi!—dedi.

Ofiser—uzun mьjьqlarъ bla bir aq—şilli adam edi, qesida nemes edi—askerni uzununa vara oң qoluna qol- kavьn tarta, tişlerini arasъ bla bulaj ajtdь:

— Са—асыльдыз...! а-арь ketigiz!... Ne zat?

Ajтсь бир... menda саңа айтма!...

Ой қызы төгerek ветли еди, төгerek ақ көзлы еди. Ой ажақларын ңерге қаты ириу ашымай бара еди. Офисерни көргенлей салдатла қарындарын илерине сыжы, көкыреклерин алақа сықарып, сиритқаларын биринларына қарай едиле, салдатларын бир қауимлар, еринлерин сыжырун офисерни адамла-қа көгызе едиле. Офисер салдатларын бир ңанларында тохтай қысырды:

— Тыз ту—ур!...

Салдатла simsiredile.

— Сасыльдықа вижурата!—деј офисер ullu вьсақын қынындап сықарды.

Халқы артындап адам қосылқаны усын сасыльдықава мадары ңоқ еди. Офисерге сыжмей қарай едиле, аланы аман айтханларын, хликке етгенлерин офисер етсседа қымылдамай турду. Ой аскерге бузлав қарай еди, қашлары да аз-аз қалтырай еди. Халқ даур етди, выгуну кунде бу адамны ратхатлыды, халқын асивландыра еди. Ой халқын исизлақаны есленди.

— Бу—каманда верликди!

— Қасапсы!...

— Ой камандасыз хазырды өлтыргерге...

— Ма иегизни сықарқанды...

— Еј, варында! Өлтыргемі —хазырса?

Халқ вытында век қозқалды, хлиkkeleri, аман айтханларын көв болду.

Feldfebel қарав офисерни көргенлей titiredi, веті ketiv, olda вьсақын tartiv алды.

Osaqatdan, quvoqunlav sьvьzoqь soqulqan tavş da eştildi. Xalq sьvьzoqьsьoqa qaraqanьnda—anь eki çajaoqь yrylyv, көzlerida cьqaroqa çetiv, qolunda sьvьzoqьsь da qaltьraj turqanьn көrdyle. Kesi da bek көv soqdu. Xalq, qьsьrьv, ulla sьzoqьrьv, aman sөleşiv, aiv etiv, çuq etalmazlyqlarьn, qaruvьsuzluqlarьn tanьv ьnьcxav, ölymeden qacьv qutulmazlyqlarьn biliv, busaqatda öle uşajvьz dev qьsьrьq etiv sьvьzoqьnь çez tavuşun eştirdimedile. Ölymьden qacarqava cer çoq edi. Bir qaum qara kijgen adam çerge qavlandьla, bir qaumlarь da, vetlerin qollarь vla çavdьla, көk-kөzly, ulla saqallь bir kişi көkyregin acьv saldatlaqa qaraj edi. Kөv zat ajtdь, alaj bolsada xalqnь tauşundan bir zatda eştilmedi.

Saldatla sautlarьn өрге көtyryv ьşana alдыla, xalqqa synylerin ajlandьrьv birca vuzladьla.

Synyle xavada tyz turmaj edile—çartьsь asrь өрге көtyrylyv edi, çartьlarь da enişge ajlanьv edile, azьsьva tyz adamlanь көkyreklerine ajlanьv edi, saldatla qaltьraj edile, eriv varqanca көryne edile. Qajsь eseda çanьn aloqanca, bulaj ajtvь bir acь qьcьrdь:

— Ne etesis? Murdarla!

Synyle ulla tevдile, uşkokla virden atьldьla, өlgenleni, çaralьlanь avqanlarьndan, uşkok çelinden, oq—tiğenden adamlar artxa çalladьla. Bir qaumu da vacxanь buruvundan sekirdile.

Zalp entda byrkdy... Daqьda...

Buruvdan sekirirge murat etgen çasьcqoqa oq tiiv, ajaqlarь өрге ajlanьv buruvqa asьldь. Bir uzun sanь qatьn tavşsuz axьsьnьv, çasьcqьnь qatьna aqrьn avdu.

Qajsь eseda amanla ajtvь qьcьrdь.

Xalq az boldu, daurda toxtadı. Artdaqyla oramlıq, arıbazlıq qacdı, xalqnı artıdan tyrtılgınca—artına aur tevdi. Xalq bla saldatlanı aralarında bir völek sazıa çer acıdı, bu acıqlan çer da mıylıkla bla çavıylıv edi. Aladan bir talajı çenil oqlına qovıv adamlaqla çumuldula çartılar da kyceden qovıv qaltıraj, ızlarındada qan tamqla qoja qajrı eseda ketdile, ızlarındava qan tögyle edi.

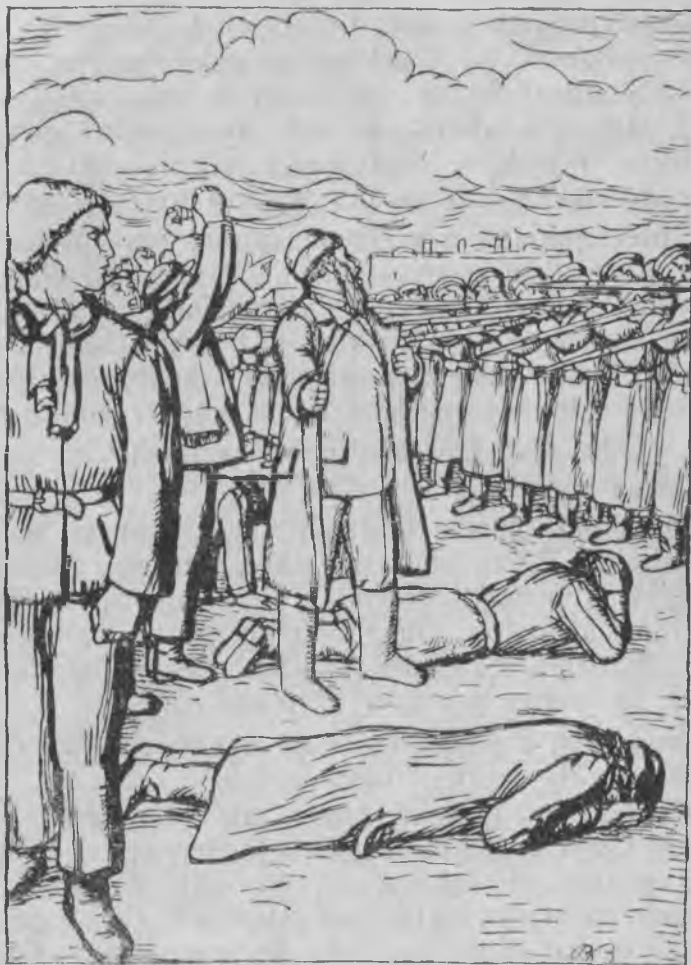
Köv adam sanların bir quçur uzatıv: sırtlarından, baurlarından, çanlarından çata edile.

Qan iis ete edi, bu iis adamları esirte edi, qannı köv iisgerge xalqnı kölyn aca edi, adamnı aqlıyn vuza edi qatı—çurek ete edi. Qan tögıvçyle saldatla, qasavçyla qannı bu qıylqlar vıqlanyn igıvile edile.

Xalq artıa vara ax—ox ete edi, qarqlaj edi, amanla ajta edi, ınlıxqlan taular, xaxajlar, sızoqlıqlanlar bir boldu, saldatla sıyn qatıv, ölgenleca qımydamaj tura edile. Alanı vetleri kögerıv edi, sızoqlıqlı adamca erinleri bir-brıne çavıylıv edi, sızoqlıqlıv, iialmaj keslerin tıja edile. Kızlerin qaqmaj qatı acıv tyz allarına qaraj edile. Bu qaravlar vış boldu—bir zatda körmey edile. Kesleri töggen çıl—qannı köryv entda tögeregıvız kelmesın dev körmızge syeda volur edile. Alanı qollarında sautlar qaltıraj edi, sınyleri da titirej edi.

Bu qaltıraıq, patcaxnı ötyrygy bla tolqlan saldatlanı mıyların, erkinligi vasyqlan çyreklerin qozqlajılmağ. Vyajql saqallı, kökközly kışi çerden qovdu, keşida qaltıraj sukkucıq ete bulaj ajtdı:

— Meni ötyrmedile... Ne ycın desen, men sızge taza—kerti tyz zatnı ajtxanem. Xalq salpylanıv ölykleni çıja çanıdan alqla qımydadı. Bir qaum adam saldatla-

...Saldatla savutların örgə kətyrən ɛşanə aldıyla, xalqqa synylerin
ajlandyryş birca buzladyla.

qıa söləşe turqannı qatna turıv, anıda sözynden böle ulla mıdaxlanıv—bulaj nek etdigiz nek eşigibizni çavdı-qıv—dev arıv söləşdile. Bir qaum adamnı,—çanıls et-gensiz, etgenigiz artıqlıqıv—dev kyreşgenleri boş edi. Saldatlanıv erkinlikleri bolmaqanlaj etgen işleri zalimlik bolqanına, xalq saldatlanıv inandırtıqıv kyreşe edi...

Ofiser gəroxun qavından sıqarıv, arı—veri ajlan-dırtıv qarav adam çovvıqıv keldi, alava anı allından, qavxaqdan aqırtıv təneregen taşnı allından çallaqanca aşqımaj aqırtıv çallaj edile. Kək kızı, ulla saqallıv qart ornundan tıvmedi, ofisergeva qızıv etgen amanlıqlarıv ajıv tğereklerinde tğylgen qannı kəyze edi.

— Ojlaşqıv! Bu zatxa çavav varmıv?

Çavav çoqdu!

Ofiser anı allında qaslarıv tyıv, gəroxı bolqan qolun uzatdı. Tytyn bolmasa ıskok atıqan eşilmedi, ıv kereva tytyn sıqdı. ıvıncı tytyn sıqqanlaj, ajaqlarıv çıa artıv avdı, on qolnı bulqaj çerge tıvı. Murdar-qıv xar kim tırt çanıv cıvıla, vıvıvıla, ola art-xa tıra xar kimge gəroxnı ajlandıra edi.

Bir çetgen çasçıv anı ajaq tıvıne tıvgeninde ol ulla vısaqıv vıa çasnı qarıvna cıvıvıv...

Çasçıqıv aıv qıvıvıv emilik atca tırt çanıv se-kire edi. Qajsıv eseda mırdarıv vetine vırkyn atıv ıvı, qıv çıqıv qar çıvıvıvıv da ata edile. Feldfevel vıa vıv qaum saldat sıvıvlerin alıv tutıv anı tıva cıvıvıv-larıvda aıv vıvıvıvıv cıvıvıvıv. Xorlaqıv alıv ızlarıv-dıv vısaqıv vıa çanıv, anı ajaqıvıv tıvıvde sıvkele, qıv tğyle tıvıvıv çasçıv vısaqıvıv entda vıv tıvıv. Çanıv-

dan съвѣзѣ tunakъ soqdu. Xalq bu tavuşnu eşitgenlej oramdan çenil cacyldyla.

Qъзыl qan, көzleni avruta edi, anъ көv көryge syjgenca ete edi. Saldatla төrt çanъna qaraj, oqlarъna sav adam izlegenca көryne edile...

Ofiser saldatlanъ qъjъrlarъnda syeliv въсаqъn bul-qaj, вөлүв-вөлүв ась qъсыrdъ...

Aңa төrt çanъndan qъсыгъqla çavav etdile:

— Murdar!

— Nalat!

Ol mъjъqlarъn çaraşdъгъv başladъ. Entda bir zalp tauş сыqдъ...

Tuluqlanъ aşlъqdan keblegenca, oramla da adamdan keblendile. Mъnda işci az edi, aslamъ şaxarnъ taza xalqъndan: satuvcula, qulluqcula edile. Aladan bir qaumlarъ qannъ, ölykleni көrdyle, bir talajъn da polisija tyjdy. Была орамоқа, quvоjunnu eştiv сыqqan edile, kesleri da quvоjunnu көv etdile, төрт çanъna çajдыла... Erkişile, tişiruvla, çaşla seskekleniv төрт çanlarъna qaraj saqlaj edile. Bu adam qъrыlqandan bir- birine xapar ajta edile, axсына edile, aman ajta edile, çenil çaralъlaqada sora edile, bir- biride şъvъrdaşъv көv zamanannъ çaşъrtъn sөleşe edile. Bir adam da kesini vыlajda nek turqanъn, ne etgenin bilmej-edi, anъlamaj edi, yjyneva birevda qajtmaj edi. Bu işini voş iş bolmaqanъn, anъ ьzъndanda andanda ullu bir iş, volлуqun anъladыла, vыла tanъmaqan çyzle bla ölykleden, çaralъladan ese xalq ycyn bir ullu iş volлуqun xalq bil-di. Bu kynederi xalq zakondan, vlastdan, qulluqculadan, keslerini qallaj erkinlikleri volqanъndan, bir zat xaparlarъ

bolmaqanca çaşaqan edile. Alanь bu xaparsızlıqlarь başlarьna çav boldu, xalqnь qoruvlarca dynjada bir kycny, zakonnu varlıqьna iьnanьrqa xalq yreniv edi. Xalqnь bu yrenmeklikleri, alanь tьnc çaşata edi, başlarьndan qajqlarьn caca edi. Xalq bu yrenmeklikleri vla tьnc çaşaj edi, çaşav alanь tьrnasada, bir-birde tajaqnь vazьqьn çetdirseda, yrenmekliklerin qaltьratsada, iьnanьrqa yrenmekliklerin qatь tutdura edi.

Bygьna başla ajazdьla, yrenmeklikleri ne volqanьn acьq vildile, qaltьradьla, qajqlьdan toldula, çyrekle da suuqsuradьla. Iьnanьrqa yrenmeklikleriva uvaldь, sьndь, tas boldu. Xar kinn kesini çanьzlıqьn eslev axsьndь, zakonnu, tyzlykny ne volqanьn bilmegen: zalimlik—artьqlьq etgen kycny allьnda qorurqa adamь bolmaqanьn bildi. Xar çannь çaşavu bu kycny qolunda edi, ola ulymnny xalqqa sansьz caca edi, syjgeni caqlь adam çan ala edi. Anь tьjarqava birevny da qolundan kelmej edi. Ol kyc bir adam vlada söləşirge da tursunmajdь. Kyc anda edi, aşьqmaj өлcesiz vlastьn kəgyze edi, orainlanь, şaxarnь өлykleden toltura edi, adam qanьnda çyzdyre edi. Anь qanlylıqь, esine tyşgen aman—igi bolsada etgeni acьq boldu.

Bu kyc esine tyşgen zatьn etnekligi xalqnь ullu qorqutdu, aqьln acdь, kesini çaşavın saqlarca madar eterge ojlaşdırđь. Bir төрт sandьq kişi başьn enişge iiv, qan çuqu qollarь vla vara edi. Anь paltonunu ol çanь qan vla vojalqanca edi.

— Siz çaralьnьsьz?—dev aңa sordula.

— Oqaj.

— Qana?

— Meni qanym tyjyldy!—dev vara-vara çavav etdi. Ol kişi osaqatdan toxdav bir quçur qıçırq etdi:

— Bu meni qanym tyjyldy alanla...buva ol iynanbıv barqan qaumnu qanbı!...

Ol sözında boşar-boşanıaz vıjaqıv vaşın da enişge tutuv ketdi.

Bir qaum atlb asker qanıçlerin silke xalqıv ısyne kel-dile. Aladan tört çanına bir-birin teblej qacdıla, xunalaqa, qavırqalaqa örledile. Saldatla esiriv edile, atlada cıjqala sevevsiz kyle edile, ururqa syjnegenca adanıla-nıv vaşlarına, imvaşlarına ura edile. Bir urulqan çıqıldı, osaqatdan ajaq ısyne turuv bulaj sordu:

— Nek urasa? A-ax, sen qan içgen murdar!

Saldat imvaşından uşkogun çenil albı, atında tox-datmaj vıjaqıvıv atdı, vıjaqıv çanıdan çıqıldı, saldatda kyldy.

— Ne etedile?

— Xalq! siz köremisiz?—dev, bir kelbetli ariv kiingen kişi tört çanına ajlanbıv qıçırq edi.

Xalqıv tajmazdan çyregi çarılbb söyleşe edi, bu vol-qan qıynlbqlanıv köralmaj artda kelgenle da bir tyrly aqıl tuta edile.

Alaja raxatla da var edile.

— Toxdacı, ol saldatqa, nek amanla ajtdı?

— Saldat urqan edi.

Eki qatın vla bir stydent, qavaq—eşikni qatında, qoluna oq tigen bir içcini çarasın vajlaj edile, ol qaşın vaşın tyjıv tögeregine qaraj, qatındaqılaqa bulaj xap-par ajta edi:

— Bizni bir tyrlы bir çaşыrtыn mura—тыбыз чоq edi аңа, ызсыла вla aman adamla сыоqарqан edile... Biza raxat varaek... Bizni nek varqаныбызны ministirle bilgen edile, bizni, petisijabyзны kopijasь aladady... Xaram aqыlla, kelmegiz deseleva... Alaj ajтырqаva zamanlarь var edi. Bizniva varлыqabyзны, ministirle, polisija da bilgen edile. Tonavcula...

— Siz ne zat tilegen edigiz?—dev bir arьq qartсыq sordu.

— Patcax, xalqнь arasyndan adam sajlav işni ala вla eterge dev tilej edik. Rossijanь qurutdula, itden tu-qanla xalqнь taladыla.

— Kertisida... qaraul kerekdi dev qartсыq da ыхь-ndыrdь.

İşcini çarasыn vajlav çenin aqrыn çiberdile.

— Sav vol—sav vol!—Men nөгerlerime—воş vara-быз! Хажьрь чоqду!... degenimde ala тыңыlamadyла... Ең-diva iş асыq boldu.

Ol qolun da qojnuna suquv aqrыn-aqrыn ketdi.

— Siz eştemisiz alany qalaj ojlaşxanlarыn?

— N-da-a... Tav alaj volqалыqqa, vыllaj qasav ас-maqлыq...

— Aqыsызлыqды! Bygyn-аны, tambla—meni өltyryr-ge volurla... Savыr voluqуз?

— N-da-a...

Bir vaşxa çerdeva vulaj ajтыв qadalыв sora edile:

— Patcax bilmezge volur!

— Ol zamandava „ol“ netedi?

Alaja өlgenni sav etgenca patcaxxa ijnananla az edile. Ala өlgenni sav etkenca—ijnanmqлыqlarь вla, qal-

qanlanь qorquta edile. Bu adamlarqa, xalq çavlarьna savxanса сава edile, alada qorquv dump vola edile. Pat-sax alarqa xar neni da eterikdi dev çanьlmaqьqlarьndan keslerin tazalarqa kyreşe edile. Xalqnь da kely igi voldu.

Askerni bir kesegi xalqnь tevlej oramoqa сьjдь. Sal-datla, tov atlarqa, tovnu allьna miniv, xalqnь ysy vla qajrь eseda qaraj edile. Xalq alarqa çol qoja kirpilene edi. Xamьtla зьньrdaj edile, jaścikleda дьньrdaj edile, tovlada çerni iisgegenca burunlarьn çerge ura edile. Vьlanь vь varuvlarь çanazьnь eske tyşyre edi.

Qajda eseda uşkok aтьloqan tauş сьqдь, xalqda vuz-ladь. Tьnьlaşdьla. Qajsь—eseda aqrьn:

— Entda!... dedi.

Xalq seskeklendi.

— Qajda. qajda?

— Ajrьmkanda... Vasilovskede...

— Eştemisiz?

— Kertimi?

— Kerti söz! Saut magazinini aldьla...

— Telegraf stalvanь kesdile, buruv etdile...

— N-da-a... ma alaj?

— Kəvmьdyle?

— Kəvdyle!

— Ax... qanlarьn bir alqaelle!...

— Alarqa varajьq!

— Ivan Ivan ulu, varajьq, a?

— N-da-a... ma, vlemisiz...

İnir qaraңьda bir kişi, xalqnь vaşьna ørge sozuluv, qonurav tauş etiv:

— Tyzlyk ycyn qazavat eterge syjgen?

— Xalq ycyn, adamnъ çaşav qъjъnъ ycyn?

— Kellik zamanda çaşaun tyzetir ycyn qazavatda  lyrge syjgen—voluşluqqa kel!—dev saqъra edi.

Bir qaumlarъ aңa varъv, birge qъsъlvъ  ovvu vol-dula, qaloqlanlada aşъqlъv qajrъ eseda ketdile...

— Siz k ermisiz, xalq qalaj qozqalqandъ.

— Tyz etelle, zakonludu.

— Telilikle voladъ... aj-aj-aj!

— N-da a...

Adamla inir qaraңda az k ryne edile, qullanъ  aşav-larъnъ voşluqluna, erkinsizliklerine,  aңzlvqlarъna  y-rekleri qaltъraj yjge cacyldъla... Qalaj etsek tav volluqdu dev ojlaşa edile...

Qorquv ullu voldu. Qaraңlvq xalqnъ ajъrdъ— yre-gi syjmegele, keslerini yreneņ myjyşlerine aşъqa edile.

Qaraң voldu. Alaja cъraq  aңan  oq edi...

— Atlъ asker!—dev xъrxа tamaq qъcъrdъ.

Myjyşden bir atlъ asker k ryndy, atla ne eteriklerin vilmegenca bir  erni tevlej turuv adamlanъ yslerine se-kirdile. Saldatla ululla, erişi qъcъrdъla. Kece asrъ qaraң-dan adamla, atla da kit e qaracъqla k ryne edile. Ullu vъsaqla mutxuz  ltъraj edile, adamlanъ qъcъrvqlarъ az voldu. Ullu vъsaqlanъ, adamlaqla tijgen tauşlarъ da cъqa edi.

— Ur alanъ qoluna tyşgen vla, qan ycyn—qan...ur!

— Qa cl...

— Saldat! meni uruqla işin  oqdu!

— Alalla, taşla vla!

Atla pъrx-cъrx ete kişinej adamlanъ  erge t nerete

...Atla ne eteriklerin bilmegenca bir çerni teylej turuv adamları ysl-
lerine sekirdile...

sekire edile, volat vьsaqla da cyyldej edile, bulaj ete turqanlaj kamanda verildi...

— От—деление...

Съвъзръ ашьоъв qaltъrav soqdu. Adamla bir-birin tyрте, съqыла qacдыла. Oram вош volду, oramнь ortasъndava adam qalavla koryne edile. Qajda eseda atlanъ qatъ ajaq tauşlarъ съqды...

— Alalla, siz çaralъlamъsъz?

— Qulaqъmъ kesken volurla dejme...

— Quru qolla bla ne etallъqsa!...

Adam volmaqan oramda uşkokla ullu tauş etiv atlyдыла.

— Entda aғыmaqandyла... şajtanla!

Dynja şum volду. Çeñil atylalla. Bu oramda adam volmaqanъ, tauş-tyjyş съqmaqanъ vek seir edi.

Qajda eseda—qarañда bir aqrъn ыncxaqan tauş съqa edi... Kim eseda soluvun alalmaj qacды. Bu qacqana-va birevlen quvuqunlav, guzavalav sordu:

— Ne, çaralъmъsa... lakov? Ej!

— Toxda... qajqъrmaz!—dedi хърха.

Atly asker myjyş taва ketgen edida ala ketgen myjyş tavadan oramнь tolturuv çañdan xalq төgyldy. Qajsъ eseda qarañда xalqнь allynda kele bulaj ajta edi:

— Bygyn viz qan төkkenviz, endi, mъndan aғы qul tyjylbyz—qulluqdan съqдыq. Qajsъ eseda sukkocuq ete anъ bulaj ajtъv völdy:

— Da... көgyzdyleda keslerin vizni atalarъvъz!

Kim eseda çañъj edi:

— Biz bu kynny unutmavъz!

Xalq vasъnъv, daur-sjyr etiv, aşьoъv vara edi. bir-

birde aladan kim bolsada biri bulaj ajtǵv qǵsǵǵv qalqanla-
nǵ tauǵlarǵn eštirtmej edi:

— Nellaj bir adam qǵǵldǵ!

— Ne zatxa? Ne zatxa?

— Oqaj! biz bu kynny unutmaǵǵ!

Bir ǵanǵndan bir xǵǵa-tamaq boluǵnu bilgen fajǵa-
mbarca bulaj ajtdǵ:

— Unutursuz, qulla, Unutur! Baǵxa adamnǵ qanǵ
sizge ne ilazim?

— Toxda lakov!...

Qaraǵ volurǵa, daur da bir az soǵ boldu... Adamla
tǵrt ǵanlarǵna qaraj, vǵjaǵ daurlarǵ da gǵǵldaj qajǵ
eseda ketdile...

Bir yǵny terezesinden oramǵa bir qaruv-suz ǵarǵ
ura edi. Oramda ol ǵraǵ ǵarǵtxan finarǵ qatǵnda eki
qara ǵilli adam kǵryne edi. Biri ǵerge olturuv finarǵa
tajanǵv edi, birida eniǵge iiliv anǵ kǵtyrlykca kǵryne edi.
Aladan birini ullu axǵǵan tunakǵ tauǵu ǵǵǵdǵ:

— Qulla...

Qaracaj Millet izdatestvoda qaracaj tilde cыq- qan kitavla.

1. Ali ulunu Bukvarь—
(2-ci cыqqanь—)	121	vet.	vaqasъ	1 s. 50 k.
2. Lankovnu “Tergev ki-
tavъ” 1-ci velymy.	110	”	”	— s. 65 k.
3. Anъ daqьda 2-ci
velymy	113	”	”	— s. 75 k.
4. Savijleni albomu
”Өanatъ“	10	”	”	— s. 25 k.
5. Biankini— “Aqac
yьcykleri”	20	”	”	— s. 25 k.
6. Lilinni. “Bizni uciteli
viz Lenin”	32	”	”	— s. 15 k.
7. Bronerni “Orus av-
ruvla”	60	”	”	— s. 25 k.
8. Örtен ulunu, “Çaңь—
Çьrlarъ”	34	”	”	— s. 25 k.
9. Bolkovnu— “Pioner
yьynde”	23	”	”	— s. 10 k.
10. Qalaj quralqanь ono-
vlarъ pionerleni	66	”	”	— s. 25 k.
11. Mamin sibiriakнь—
“Aq-Boz atъ”	36	”	”	— s. 20 k.
12. Tamvi ulunu— “Sovet
vlast vla Nasional-
nъj voprosu”	43	”	”	— s. 20 k.
13. Krivolapovnu—
“Partia, komsomol”	43	”	”	— s. 10 k.
14. Qocqar ulu— “Cecek”	21	”	”	— s. 15 k.
15. “Bezgek”	23	”	”	— s. 15 k.

16.	"	"	"	"	"	— s. 13 k.
17.	"	"	"	"	"	— s. 15 k.
18.	"	"	"	"	"	— s. 12 k.
19.	"	"	"	"	"	— s. 15 k.
20.	"	"	"	"	"	— s. 17 k.
21.	"	"	"	"	"	— s. 15 k.
22.	Cexov—	"	"	"	"	— s. 15 k.
23.	Zolka—	"	"	"	"	— s. 15 k.
24.	Tajşin—	"	"	"	"	— s. 60 k.
25.	Alijlanъ Umarnъ—	"	"	"	"	— s. 40 k.
26.	Begeullanъ Axmatnъ—	"	"	"	"	— s. 40 k.
27.	Gevenlarnъ Gemmanъ—	"	"	"	"	— s. 15 k.
28.	A. Jurmaliatnъ—	"	"	"	"	— s. 32 k.
29.	A. A. Sapozkov—	"	"	"	"	— s. 22 k.

Bu ajtylqan kitavlanъ Razinkada Ovononu kitav magazininden, neda Qaracaj izdatelstvanъ ysy bla satъv alyrqa vollyqudu. Paşinske, aslam alqanqa 20% vaqasъnnan ucuz etiv satylъqдыla.

ПЕРЕЧЕНЬ КНИГ

на карачаевском языке, имеющихя в Националь-
ном Издательстве:

1)	АЛИЕВ	Букварь 2 изд.	121 ст.	Цена	1 р. 50 к.
2)	ЛАНКОВ	Задачник ч. I.	110 ст.	„	— р. 65 к.
3)	„	„ ч. II.	113 ст.	„	— р. 75 к.
4)	Детский альбом	„Птица“	10 ст.	„	— р. 25 к.
5)	БИАНКИ	Лесные домики	20 ст.	„	— р. 25 к.
6)	ЛИЛИНА	Наш учит.			
	ЛЕНИН		32 ст.	„	— р. 15 к.
7)	БРОНЕР	Венер. болез.	60 ст.	„	— р. 25 к.
8)	УРТЕНОВ	Стихи . . .	34 ст.	„	— р. 25 к.
9)	ВОЛКОВ	Пионер в семье	23 ст.	„	— р. 10 к.
10)	Как построена	орган.			
	юн. пионер.		66 ст.	„	— р. 25 к.
11)	МАМИН-СИБИРЯК	Ак-			
	Боз ат		36 ст.	„	— р. 20 к.
12)	ТАМБИЕВ	Сов. власть			
	и нац. вопрос		43 ст.	„	— р. 20 к.
13)	КРИВОЛАПОВ	Партия			
	комсом. и пионеров . .		43 ст.	„	— р. 10 к.
14)	КОЧКАРОВ	Оспа . . .	21 ст.	„	— р. 15 к.
15)	„	Малярия . .	23 ст.	„	— р. 15 к.
16)	„	Чохотка . .	22 ст.	„	— р. 15 к.
17)	„	Проказа . .	23 ст.	„	— р. 15 к.
18)	„	Сифилис .	21 ст.	„	— р. 14 к.

- 19) КОЧКАРОВ Азбука матери . . . 20 ст. „ — р. 12 к.
- 20) „ Накожные болезни человека . . . 31 ст. „ — р. 17 к.
- 21) „ Чесотка . . 14 ст. „ — р. 13 к.
- 22) ЧЕХОВ Каштанка . . . 34 ст. „ — р. 15 к.
- 23) ЗАЛЬКА Бунт 27 ст. „ — р. 15 к.
- 24) ТАЙШИН Политграмота 117 ст. „ — р. 60 к.
- 25) АЛИЕВ Букварь 3-е издание 66 ст. „ — р. 40 к.
- 26) БЕГЕУЛОВ—Работа среди бедноты в ав. об. Сев. Кав. 36 ст. „ — р. 40 к.
- 27) ГЕБЕНОВ „Старые алаты и законы“—драма . . 24 ст. „ — р. 15 к.
- 28) А. ЮРМАЛИАТ—„Как кормить молочный скот“ 48 ст. „ — р. 32 к.
- 29) А. А. САПОЖКОВ—Крестьянское молочное хозяйство и кооперация 36 ст „ — р. 22 к.

Все вышеуказанные книги можно приобрести через книжный магазин ОБОНО КАО или через Карачаевское Издательство в Баталпашинске со скидкой до 20⁰/₀ и более при групповых покупках.

Багъашь 30 к.

Цена 30 к.

у. 03 к

Карачаевское Национальное
Издательство.

На Карачаево-Балкарском языке.

МАКСИМ ГОРЬКИЙ — 9-ое Января — перевод ЛОКМАНА АБАЗАЛИЕВА.